

Kungsåra kyrka

Omläggning av tak samt reparation av torn

Antikvarisk kontroll

Kungsbyn 12:1
Kungsåra socken
Västmanland

Helén Sjökvist

Kungsåra kyrka

Omläggning av tak samt reparation av torn

Antikvarisk kontroll

Kungsbyn 12:1
Kungsåra socken
Västmanland

Helén Sjökvist

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2010

Omslagsfoto: Det nya korset och kometen är återuppsatta. Foto: Helén Sjökvist.

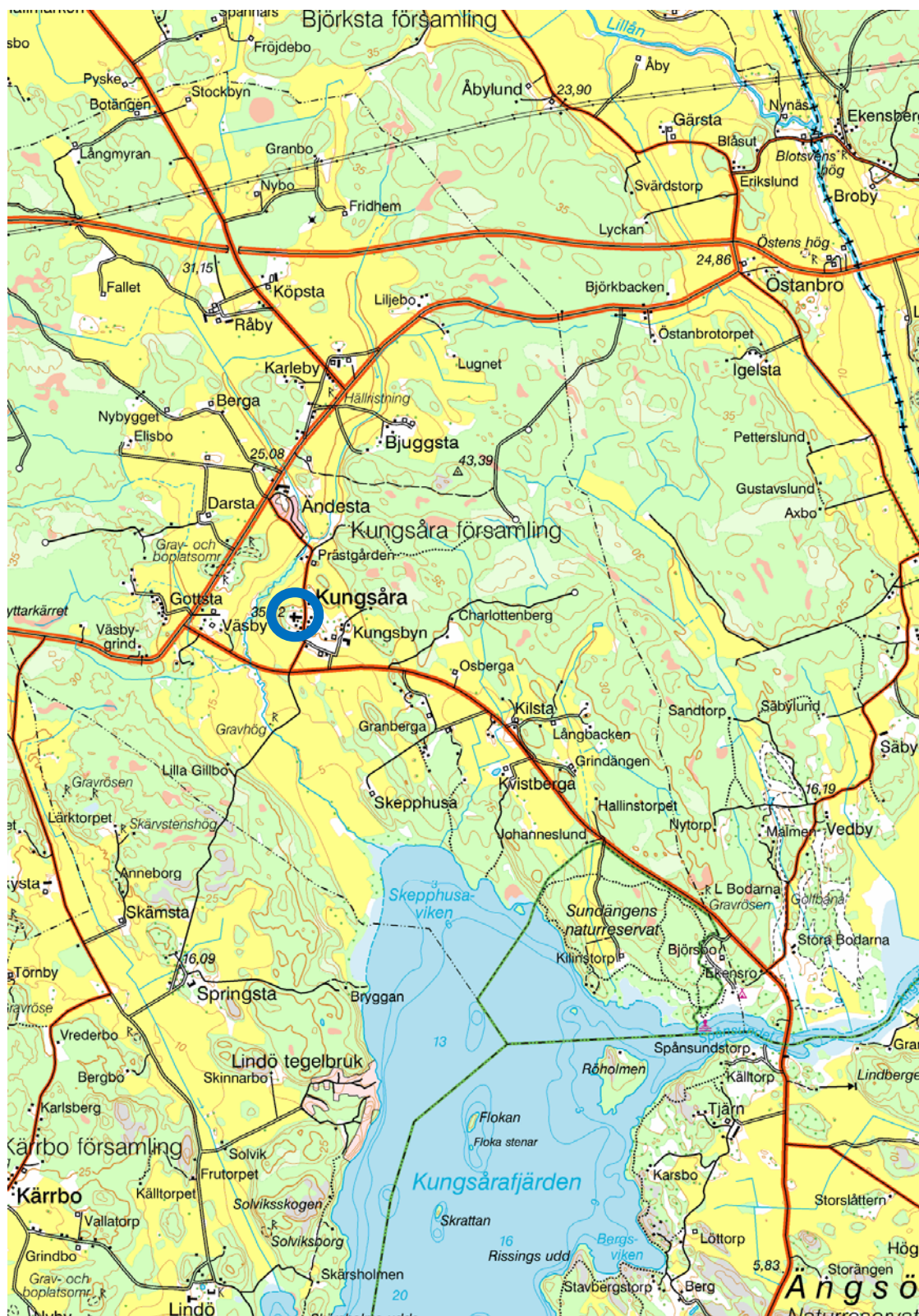
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408
ISBN: 978-91-86255-71-8

Tryck: Kulturmiljövård Mälardalen, Västerås 2010.

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Kyrkan	5
Tidigare reparationer av tak och torn	5
Tornspiran och kometen	6
Genomförande 2008	7
Långhustaket.....	7
Sakristians tak	10
Kors och tornspira.....	10
Utförande av förgyllningar	10
Lanternin och torntak	15
Referenser.....	20
Kart- och arkivmaterial	20
Otryckta källor.....	20
Litteratur.....	20
Tekniska och administrativa uppgifter	20

Figur 1. Kyrkans läge, markerat med en ring. Utdrag ur Gröna kartan. Skala 1:50 000.

Inledning

Under 2008 har taket på Kungsåra kyrka lagts om. Tillstånd till arbetet gavs av Länsstyrelsen i Västmanlands län 2006-11-16 dnr 433-9906-06. Arbetet har också omfattat arbeten på lanterninen samt kors och spira.

Bakgrund

Kyrkan

Kungsåra kyrka uppfördes 1751-53 på grunden av medeltidskyrkan, vilken troligen härstammade från 1300-talet.¹ Vid nyuppförandet revs det äldre långhuset och endast sakristian behölls.² Långhuset försågs med ett för tiden modernt brutet takfall som valmades över östra gaveln. Takfallen spåntäcktes. Över det nya vapenhuset i väster restes ett 11 alnar högt torn av gråsten. Över kyrkorummet slogs två flacka kryssvalv av tegel.

Figur 2. Kungsbyn och Kungsåra kyrka avbildade på en geometrisk avmätning från 1689.

Tidigare reparationer av tak och torn

Då tornbygget skulle slutföras visade det sig att valven i vapenhuset och vapenhusets västra vägg fick omfattande sprickbildning.³ Valven fick stabiliseras och först efter detta återupptogs det avstannade tornbygget, under ledning av murmästare Jöns Berg från Sala som även upprättat ritningar. I september 1772 var klockvåningen färdig och klockorna kunde flyttas från den gamla klockstapeln. Tornet fick även en lanterninformad överbyggnad som spåntäcktes.

I mitten av 1800-talet krävdes återigen insatser för att säkra kyrkans fortbestånd. Arbetet inleddes 1846 då sprickor i tornets rämnade mur lagades. Sakristians medeltida murverk lagades etappvis med tegel och spåntäckningen på dess yttertak blev 1850 ersatt med skivplåtar, varav flertalet ännu ligger kvar.

¹ RAÄ byggnadsregister tillgängligt 2001-02-14.

² Hammarskiöld 2004.

³ Hammarskiöld 2004.

I början av 1880-talet ersattes södra och östra takfallets spåntäckning med asfaltpapp som tjärades och sandades.

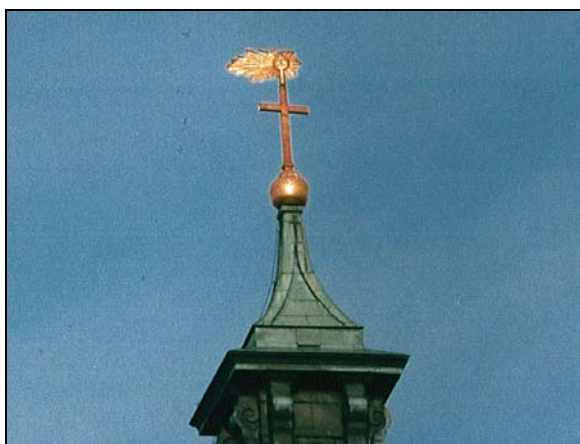
År 1894 fick långhustaket en ny täckning av falsad järnplåt. Det gamla undertaket av bräder behölls dock efter mindre reparationer. Efter två år målades taket. Tornöverbyggnaden och lanterninens spånklädda takfall plåtkläddes först 1907.

Under 1900-talet har plåttaket målats om vid flera tillfällen. År 1969 målades taket men resultatet blev så dåligt att man tre år senare målade taket på nytt, denna gång med en syntetisk täckfärg över oljefärgen. Vid den stora yttre renovering som kyrkan genomgick 1985 lagades plåttaket och målades återigen med oljefärg. Senaste ommålningen genomfördes 1998, även då med oljefärg.

Tornspiran och kometen

I maj år 1771 påbörjades arbetet med att uppföra kyrkans torn till sin nuvarande höjd.⁴ Det murades med tegel från 11 till 26 $\frac{3}{4}$ alnars höjd och arbetet varade i drygt ett år. Klockorna flyttades från klockstapeln upp i tornet 1772 och tornet fick spånklädd huvkrönt med en komet vilken tillverkats av järnblecksplåt som förgyllts.

I konsten har kometer ofta symboliserat Betlehemsstjärnan.⁵ Kometer tycks ha varit omdiskuterade företeelser under 1700-talets upplysningstid.⁶ De äldre tolkningarna av kometer som förebådande av krig, olyckor och katastrofer fick ge efter för de nya naturvetenskapliga rönen. Istället tycks en skräck för kollisioner mellan jorden och kometer ha vidtagit. Vid 1700-talets mitt skedde även flera spektakulära kometpassager såsom Halleys komet 1759 och Messiers komet 1769, alltså väldigt nära i tiden med tornbygget.

Figur 3. Komet som tornprydnad på Köpings kyrka, Västmanland. Foto: Ulf Alström.

Figur 4. Delvis stympad komet från Kungsåra kyrka. Foto: Helen Sjökvist.

Gunnar Henning skriver i sin beskrivning av Kungsåra kyrka att korset som kröner kyrkan tillkom 1852.⁷ Dessförinnan fanns på samma plats en ”wäderwisare” i järnplåt i form av en komet. Förgyllningen av denna hade skänkts av en förgyllare i Stockholm vid namn Johan Wungerecht. Enligt Henning har korset därefter krönts av en flagga och därefter av en förgylld sol.

Den befintliga stjärnan som är monterad över korset har emellertid flera tecken som tyder på att den kan vara den komet som sattes upp redan 1772. Bland annat finns

⁴ Hammarskiöld 2004.

⁵ Heitzer 1995.

⁶ Hedberg 1985.

⁷ Henning 1948.

spår kvar av förgyllning samt även av infästningen av det som kan ha varit en kometsvans (se figur 24).

Såväl klot som kors och stjärna uppvisade spår av förgyllning. Klotet var tillverkat med en trästomme klädd med förtennt eller förzinkad plåt. År 1836 togs patent på metoden att rostskydda järn genom varmförzinkning.⁸ År 1868 togs Sveriges första galvaniseringsverk i drift i Karlskrona. På 1870- och 80-talen kom fler anläggningar igång i järnverk där tunnplåt valsades, framförallt i Bergslagen.

Figur 5. Kungsåra kyrka, troligen omkring 1950-talet.

Figur 6. Kungsåra kyrka, troligen omkring sekelskiftet eller tidigt 1900-tal. Foto: VLM arkiv.

Genomförande 2008

Långhustaket

Plåttaket har lagts om helt. Taket var enkelfalsat och de befintliga järnplåtarna var behandlade med linolja på baksidan. Vissa plåtar var i ett relativt gott skick medan andra hade kraftiga rostangrepp, främst i falsarna.

Undertaket från 1894 var lagt med en panel av ramsågade bräder som fasats i kanterna för att utgöra ett slätt underlag för järnplåten. Undertaket har behållits i så stor utsträckning som möjligt.

Taket lades om med en modern stålplåt med polyesterbelagd yta som skall vara ommålningsbar. Falsarna utfördes dubbla och lades med så liten förskjutning som möjligt för att efterlikna det gamla takets skivtäckning.

På norra nedre takfallet var undertaket i ett gott skick och inget byte av underlagspanel behövdes göras.

På östra takfallets nedre del var betydligt mer av undertaket skadat. Omkring 16 m² av virket byttes ut. Fotrännan på denna del av taket var även bytt sedan tidigare och man har i samband med detta gjort en del dåliga lagningar även av övriga delar av taket.

⁸ Materialguiden, Kapitel: Järn och stål – materialets historia.

Troligen har dock stora delar av takläckaget som skadat undertaket ägt rum tidigare då det visade sig att virke saknades på flera ställen under fotrännan.

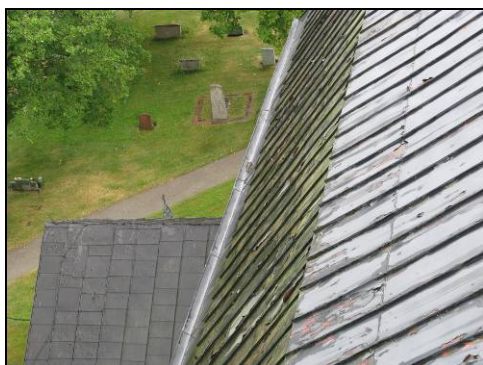
På södra takfallets nedre del fanns omfattande rötskador samt även löst sittande undertaksvirke. Cirka 30 m² av virket i undertaket fick bytas ut.

På södra takfallets övre del var undertaket i ett relativt gott skick. Endast små lagningar utfördes, bland annat omkring den taklucka som tidigare funnits i takfallet.

Figur 7. Rostangripen plåt på södra takfallet. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 8. Norra takfallet före omläggningen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 9. Norra takfallet samt sakristians västra takfall före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 10. Sakristians östra takfall före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 11. Södra takfallet före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 12. Undertak av ramsågade bräder med fasade kanter. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 13. Sakristians tak före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 14. Södra långbustaket under omläggning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 15. Övre norra takfallet efter omläggning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 16. Plättäckning av övre östra takfallet pågår. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 17. Plättäckning vid tornets södra ljudlucka med rostskador och flera hål. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 18. Den gamla plättäckningen på vindskivan. Västra långbusfasaden, södra takfallet. Foto: Helén Sjökvist.

Sakristians tak

Sakristians tak är särskilt utpekade som kulturhistoriskt värdefullt i den karakterisering som utförts av Västerås stift.⁹ Taket är belagt med järnplåtar i små format. I den ursprungliga åtgärdsbeskrivningen skulle hela taket bytas men då detta inte ansågs förenligt med de kulturhistoriska värdena som taket besitter så beslöts att endast reparationer och ommålning skulle genomföras. På grund av tidsbrist kom detta emellertid att skjutas något på framtiden.

Kors och tornspira

I samband med renoveringen av taket konstaterades även att det plåtklädda korset, kulan samt den krönande stjärnan var i ett mycket dåligt skick. Korset var utvändigt klätt med galvaniserad, svartmålad plåt. Korsstocken var rötskadad i mycket stor utsträckning.

Klotet var uppbyggt kring en trästomme som var mycket kraftigt angripet av röta. Inne i den ihåliga stommen fanns för övrigt även ett stort getingbo. Ytterst var klotet klätt med galvaniserad plåt eller dylikt. Lagningar hade utförts i modern tid då man popnitat fast aluminiumplåt. Under denna plåt fanns en äldre plåtbeklädnad av förzinkad eller galvaniserad plåt. Spår fanns av flera färglager. Underst fanns en förgyllning men spår fanns även av en överliggande bronsering.

Stjärnan var utförd i järnplåt och hade rostskador särskilt i nedre delen. Stjärnan hade spår av den ursprungliga förgyllningen. Denna var dock övermålad med en röd färgton som kan vara en mönja samt av en bronseringsfärg samt ytterst en svart oljefärg.

På långhusets östra takfall återfinns även ett mindre kors med kula. Detta var i bättre skick även om förgyllningen nästan helt försvunnit. Stommen i trä kunde lämnas utan åtgärd. Plåten var sedan tidigare grundad med en ljus gul färg. Spår fanns även av blymönja.

På tornet finns även åtta stycken mindre kulor. Förgyllningen var före renoveringen i det närmaste borta och den gula grundfärgen framträdde istället.

Det stora korset, kulan och kometen nyttillverkades i koppar och förgylldes. Plåten till kulan drevs ut med hjälp av ett engelskt hjul. Kometen rekonstruerades av plåtslagaren Anders Blom. Plåten till stjärnan och svansen drevs ut i två delar som sammanfördes. De mindre kulorna och det mindre korset renoverades och omförgylldes.

Utförande av förgyllningar

Förgyllningen har utförts av Herbert Sandner i flera steg. Underlaget är väl rengjort samt behandlat med primer. Slutligen är förgyllningen utförd två gånger för att få ett bättre skydd mot slitage och därmed ett längre underhållsintervall. Till förgyllningen har Lefranc anläggningsolja använts. Bladguld som användes var 23 ³/₄ karats transportguld.

⁹ Hammarskiöld 2004.

Figur 19. Kors samt åtta mindre kulor på tornet före åtgärder. Foto: Oscar Mässing.

Figur 20. Förgyllningen var i princip bortnött från de åtta kulorna på tornet. Foto: Oscar Mässing.

Figur 21. Rötskadad korsstock. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 22. Stjärnan i befintligt skick med kraftiga rostangrepp. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 23. Stjärnan i befintligt skick, andra sidan. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 24. Fäste för "kometsvansen" vilken verkar ha klippts av vid något tillfälle. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 25. Kulan under korset med trästomme och äldre plättäckning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 26. Närbild av underliggande förgyllning på kulans äldre plättäckning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 27. Kula i kopparplåt, utdriven med hjälp av engelskt hjul. Foto: Claudia Sandner.

Figur 28. Bearbetning av ytan inför förgyllning av kulan till korset. Foto: Claudia Sandner.

Figur 29. Nedmonterad kula från tornet. Förgyllningen är i princip borta. Kulorna har flera bucklor i plåten. Foto: Claudia Sandner.

Figur 30. Kulorna rengjorda ned till kopparplåten. Foto: Claudia Sandner.

Figur 31. Kopparkulorna är behandlade med en primer. Foto: Claudia Sandner.

Figur 32. Första förgyllningslagret. Foto: Claudia Sandner.

Figur 33. Kulorna är färdigförgyllda med två förgyllningslager. Foto: Claudia Sandner.

Figur 34. Korset nytillverkat i kopparplåt. Foto: Claudia Sandner.

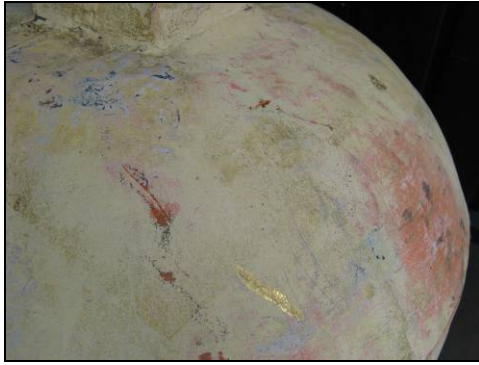
Figur 35. Nytillverkat kors under förgyllning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 36. Herbert Sandner förgyller korset. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 37. Det lilla korset på långhusets östra gavel före omförgyllning. En ljus gul grundfärg framträder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 38. Det lilla korset, närbild av förgyllning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 39. Kulan på det lilla korset med framträdande grundfärg och blymönja. Foto: Helén Sjökvist.
Figur 40. Det lilla korset före nedmontering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 41. Det lilla korset efter rengöring, slipning och polering samt den nyttillverkade kometen i koppar före rengöring. Foto: Claudia Sandner.
Figur 42. Närbild av stjärnan före förgyllning. Foto: Claudia Sandner.

Figur 43. Infästning av kometsvans med lödning och nitar. Foto: Claudia Sandner.
Figur 44. Kometen färdigförgylld. Foto: Claudia Sandner.

Figur 45. Nyttillverkad och förgylld kula under korset. Foto: Sandner.

Figur 46. Montering av korset. Foto: Sandner.

Figur 47. Arbetet slutfört och de nyfögllda korsen och kulorna har kommit på plats. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 48. Nyförgylld kula på torntaket. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 49. Nyförgyllt kors, kula och komet. Foto: Helén Sjökvist.

Lanternin och torntak

Lanterninen hade svåra rötskador i stommen på grund av läckage via korsstocken samt vid fönsteröppningar. Rötskadorna åtgärdades med friskt virke. Kupornas undertak byttes mot nytt virke då befintligt virke var rötskadat. Panelen på lanterninen byttes. Ett önskemål var att plåtbekläda lanterninen men detta ansågs inte vara godtagbart i antikvariskt hänseende. Lanterninens fönsterbågar var skadade och ilagades med friskt virke.

Korset fick ny stomme och ny korsstock. Korset kläddes med kopparplåt som förgylldes. Även kulan under korset nyttillverkades och kläddes med kopparplåt som förgylldes.

Figur 50. Lanternin och kors. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 51. Omfattande rötskador i lanterninens stomme. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 52. Lanterninens beklädnad var i dåligt skick liksom stommen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 53. Öppningsbar lucka i lanterninen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 54. Torntakets stomme med svåra rötskador. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 55. Rötskador i takstolen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 56. Rötskador i torntakets stomme. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 57. Undertak i lanterninen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 58. Oscar Mässing skadebesiktigar rötskador i lanterninens stomme. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 59. Förstärkning av stomme i lanterninen med utanpåliggande plankor och bultar med bräckor. Foto: Aros plåt och vent.

Figur 60. Påsalning av den befintliga takstolen på lanterninen. Foto: Aros plåt och vent.

Figur 61. Lagning av takstol halvt i halvt. Foto: Aros plåt och vent.

Figur 62. Lagning av takstol halvt i halvt. Foto: Aros plåt och vent.

Figur 63. Virket i undertaket på takkuporna var mycket rötskadat. Foto: Aros plåt och vent.

Figur 64. Ny plåtavtäckning över takkupa. Foto: Aros plåt och vent.

Figur 65. Takkupa under pågående arbete. Foto: Aros plåt och vent.

Figur 66. Undertak i takkupan bytt men i övrigt är det äldre virket i huvudsak kvar. Foto: Aros plåt och vent.

Figur 67. Karmbottenstycket på samtliga fönster i takkuporna var i ett mycket dåligt skick och byttes. Foto: Aros plåt och vent.

Figur 68. Fönsterkuporna kom att kläs in med plåt. Foto: Aros plåt och vent.

Figur 69. Ny träbeklädnad på lanterninen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 70. Ny träbeklädnad på lanterninen. Foto: Helén Sjökvist.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Lantmäteristyrelsens arkiv:
T29-10:1. Geometrisk avmätning 1689.

Otryckta källor

Hammarskiöld, Rolf. Karakterisering av Kungsåra kyrka. Västerås stift.

Materialguiden, kapitel Järn och stål - Materialets historia. Riksantikvarieämbetet.
<http://w-ra-ts.raa.se/materialguiden/>. Tillgänglig 2008-08-20.

Litteratur

Hedberg, Björn. 1985. Kometer och kometskräck. Stockholm.

Heitzer, Elisabeth. 1995. Das Bild des Kometen in der Kunst. Berlin.

Henning, Gunnar W. Kungsåra kyrka. 1948. Västerås.

Tekniska och administrativa uppgifter

Kulturmiljövård Mälardalen nr:	08073
Länsstyrelsen dnr:	433-9906-06
Fastighetsbeteckning:	Kungsbyn 12:1
Landskap:	Västmanland
Län:	Västmanlands län
Socken:	Kungsåra
Kommun:	Västerås
Ägare-beställare:	Västerås kyrkliga samfällighet Eva Carlin.
Entreprenör:	Aros plåt och vent AB
Antikvarisk kontroll:	Helén Sjökvist Kulturmiljövård Mälardalen Stora gatan 41 722 12 Västerås